

Marek Jodkowski

Prabuckie czasy księdza Carla Stalinskiego

Studia Elbląskie 15, 75-87

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRABUCKIE CZASY KSIĘDZA CARLA STALINSKIEGO

Słowa kluczowe: Prusy Zachodnie, Niemcy w XIX wieku, Kościół katolicki w diasporze, budownictwo sakralne, ks. Carl Stalinski, Prabuty

Key words: West Prussia, Germany in the 19th century, the Catholic Church in diaspora, religious buildings, Carl Stalinski, Prabuty

Schlüsselwörter: Westpreußen, Deutschland im 19. Jahrhundert, Diaspora der katholischen Kirche, Sakrale Bauwesen, Carl Stalinski, Prabuty/Riesenburg

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Wśród duchowieństwa diecezji warmińskiej szczególnym uznaniem cieszył się ks. Carl Stalinski (1835–1911). Pracował jako wikariusz w Gietrzwałdzie oraz w Kwidzynie. Pełnił funkcję duszpasterza w Prabutach, po czym mianowano go proboszczem w Sztumie. Władze diecezjalne uhonorowały go w 1908 r., nadając mu kanonię we Fromborku. Był także prefektem fundacji Potockiego. Za swoje zasługi został odznaczony Orderami Orła Czerwonego IV i III klasy¹.

Dotychczas nie opublikowano monografii poświęconej życiu i działalności ks. Stalinskiego. Brakuje także opracowania w języku polskim dotyczącego dziejów parafii katolickiej w Prabutach. Genezę i powstanie placówki duszpasterskiej w tym mieście w XIX wieku szczegółowo opisał Karl Josef Kaufmann. Poświęcił on jednak niewiele miejsca pracy pastoralnej ks. Stalinskiego, ograniczając się do przywołania najważniejszych wydarzeń z życia parafii². Cenne informacje odnoszące się do katolickiej świątyni w Prabutach przytoczył ks. Jan Wiśniewski w artykule

* Ks. Marek Jodkowski jest doktorem historii Kościoła, magistrem historii sztuki i archiwistą. Pracuje na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Zajmuje się historią kultury materialnej, historią diecezji warmińskiej w XIX i XX wieku, kampanologią historyczną i ikonografią chrześcijańską.

¹ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 271–272; W. Z a w a d z k i, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 335; por. M. B o r z y s z k o w s k i, *Staliński Karol*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 232.

² K. J. K a u f m a n n, *Geschichte der Stadt Riesenburg*, Riesenburg 1928, s. 273–275.

pt. *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*. Uwypuklił on także rolę prabuckiego duszpasterza w realizacji tego przedsięwzięcia³. Pod kierunkiem ks. Wiśniewskiego pracę magisterską na temat działalności duszpasterskiej w parafii św. Wojciecha w Prabutach w latach 1945–1992 napisał Bogdan Sokołowski. Autor potraktował jednak marginalnie historię omawianej placówki w XIX i pierwszej połowie XX wieku, co wynika z przyjętej przez niego cezury czasowej⁴.

Powyższe prace nie wyczerpują zatem wielu zagadnień związanych z funkcjonowaniem katolickiej placówki duszpasterskiej w Prabutach w czasie posługi ks. Stalinskiego w tym mieście w latach 1867–1890. Warto je uzupełnić o refleksję naukową dotyczącą charakterystyki ludności katolickiej, przebiegu inwestycji budowlanych, edukacji katolickiej, życia religijnego oraz finansowania. W tym celu należy przeanalizować dziewiętnastowieczne artykuły i notatki prasowe opisujące placówkę katolicką w Prabutach, których autorem był niejednokrotnie ks. Carl Stalinski. W powyższych badaniach zasadne wydaje się również wykorzystanie dokumentacji odnoszącej się do wspomnianej parafii, którą zdeponowano w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz w Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, mieszczącym się w Bonifatiuswerk w Paderborn. Należy także zaznaczyć, że informacje zawarte w Archiwum Diecezji Elbląskiej, traktujące głównie o finansowym uposażeniu placówki duszpasterskiej w Prabutach⁵, zostaną potraktowane pobieżnie w niniejszym artykule. Zaslugują one bowiem na odrębne opracowanie, ponieważ odwołują się do koherentnej tematyki.

KS. CARL STALINSKI JAKO DUSZPASTERZ PRABUCKI

Początki posługi duszpasterskiej ks. Carla Stalinskiego w Prabutach sięgają prawdopodobnie 1863 r. Dojeżdżał on wówczas do tej miejscowości co cztery tygodnie z Kwidzyna⁶. Warto nadmienić, że ks. Stalinski nie był jedynym duszpasterzem odprawiającym msze św. w Prabutach. Odnotował on bowiem, że do tego miasta w każdą czwartą niedzielę miesiąca dojeżdżali także księża z miejscowości oddalonych 2–3 mile, według porządku ustalonego przez lokalnego dziekana⁷.

Ks. Carl Stalinski otrzymał nominację na kuratusa prabuckiego w 1867 r. Zamieszkał on w tym mieście 11 kwietnia tegoż roku⁸. Zatrudnienie duszpasterza stało się możliwe dzięki zadeklarowanej donacji w wysokości 335 talarów, którą rokrocz-

³ J. Wiśniewski, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, SE 2001, t. 3, s. 85–95.

⁴ B. Sokołowski, *Działalność duszpasterska parafii św. Wojciecha w Prabutach w latach 1945–1992*, Elbląg 1996, mps.

⁵ Chodzi o posyty posiadające następujące sygnatury: ADEg, AP Dzierzgoń 68; AP Dzierzgoń 127; zob. także W. Zawałdzki, *Archiwum parafii św. Katarzyny w Dzierzgoniu*, SE 2012, t. 13, s. 36, 41.

⁶ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 274; por. J. Wiśniewski, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 88.

⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871).

⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871); A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, Słownik, dz. cyt., s. 271–272.

nie miało przekazywać duchowieństwo dekanatu sztumskiego⁹. Wschodniopruskie listy zastawne o wartości 500 talarów, oprocentowane na 3½%, ofiarował także na rzecz prabuckiej placówki duszpasterskiej biskup Józef Ambroży Geritz¹⁰. Ponadto erygowano przy niej fundację o kapitale 2000 talarów, które pochodziły ze spadku po zmarłym proboszczu ks. Johannesie Schulzu z Krasnej Łąki¹¹. Prawdopodobnie parafia prabucka została erygowana przez wspomnianego biskupa warmińskiego już w 1868 r.¹² Władze państwowe zaaprobowaly tę decyzję dopiero 20 sierpnia 1870 r. Ks. Stalinski otrzymał nominację na administratora parafii 15 września tegoż roku, zaś urząd proboszcza powierzono mu 15 stycznia 1874 r.¹³ Mianowano go również kapelanem wojskowym¹⁴. Należy dodać, że w Prabutach stacjonował garnizon wojskowy, który składał się z jednej eskadry ułanów. Innego rodzaju formacja wojskowa wchodziła w skład lokalnego batalionu landwery¹⁵. Na skutek ustaw majowych ks. Stalinski został pozbawiony opieki nad katolickimi żołnierzami. Odebrano mu także księgi kościelne, z których korzystał w duszpasterstwie wojskowym. Ostatecznie przywrócono go do pełnienia funkcji kapelana dopiero 24 stycznia 1887 r.¹⁶

Ks. Stalinskiego mianowano proboszczem w Sztumie 3 lipca 1890 r.¹⁷. Opuścił on Prabuty sześć dni później. W poprzedzającą niedzielę pożegnał się z parafianami, zaś we wtorek odbyła się uczta na jego cześć w „Deutsches Haus”¹⁸.

CHARAKTERYSTYKA LUDNOŚCI KATOLICKIEJ

Zdaniem ks. Stalinskiego, w czasie erygowania prabuckiej stacji misyjnej w 1867 r. należało do niej 809 wiernych¹⁹. W 1871 r. Prabuty liczyły ok. 3416

⁹ ADEg, AP Dzierzgoń 127 (Frauenburg, 20 XI 1866).

¹⁰ ADEg, AP Dzierzgoń 127 (Frauenburg, 3 I 1867).

¹¹ W ramach fundacji duszpasterz prabucki miał odprawiać rocznie 12 mszy św. *pro animabus Ioannis sacerdotis et consanguineorum eius* oraz zanosić prośby w tych intencjach wypowiadając je z ambony, w niedzielę po kazaniu; ADEg, AP Dzierzgoń 127 (Frauenburg, 26 IV 1867).

¹² A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 20.

¹³ K. J. K a u f m a n n, dz. cyt., s. 274–275; A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 271–272; zob. także P. R o m a h n, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 56; J. W i ś n i e w s k i, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 88–89; J. W i ś n i e w s k i, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821 (1992)*, cz. 1, Elbląg 1999, s. 349; W. Z a w a d z k i, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, dz. cyt., s. 42.

¹⁴ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, dz. cyt., s. 272.

¹⁵ C. S t a l i n s k i, *Aus der Diözese Ermland*, „Bonifatiusblatt” 1872, nr 2, s. 23.

¹⁶ F. D i t t r i c h, *Der Kulturkampf im Ermland*, Berlin 1913, s. 203; A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, dz. cyt., s. 272.

¹⁷ A. K o p i c z k o, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, dz. cyt., s. 272.

¹⁸ GO 18 VII 1890.

¹⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Übersicht über die Verhältnisse und Bedürfnisse die in

mieszkańców. Według obliczeń wspomnianego księdza w promieniu jednej mili od placówki duszpasterskiej miało mieszkać ok. 800 katolików. Spośród ułanów przeciętnie 40–50 było wyznania katolickiego. Lokalny batalion landwery rekrutował się z powiatów suskiego (o przewadze ludności ewangelickiej), lubawskiego i sztumskiego (ludność niemal całkowicie katolicka), a zatem składał się w dwóch trzecich z katolików. Również w miejscowej szkole realnej uczyli się katolicy spoza Prabut. Warto także nadmienić, że przez to miasto rokrocznie pielgrzymowały rzesze wiernych do Łąg Bratiańskich, zarówno pojedynczo, jak i w zorganizowanych grupach. Ks. Stalinski informował na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku, że w poniedziałek w oktawie Bożego Ciała liczba pątników wynosi 2000–3000²⁰. W tym czasie ks. Stalinski obserwował emigrację miejscowej ludności do Ameryki. Liczba mieszkańców nie uległa jednak zmianie dzięki osiedlaniu się nowych katolików na obszarze parafii²¹. W 1877 r. przebywało w niej ok. 880 katolików (w tym ok. 180 w Prabutach)²². W 1879 r. w omawianej parafii odnotowano 897 katolików (w tym 213 w Prabutach). Liczba rodzin wspomnianej konfesji wynosiła wówczas 190, zaś dzieci w wieku szkolnym – 140²³. W 1883 r. ludność wszystkich wyznań i religii na obszarze parafii opiewała na 8594 osoby (w tym w Prabutach – 3714). Do katolickiej parafii należało 1009 wiernych (w tym w Prabutach – 270). Liczbę rodzin katolickich określano na 226. Dzieci wspomnianej konfesji objętych obowiązkiem nauczania było 160 (w tym 40 w Prabutach)²⁴. Zgodnie z powszechnym spisem ludności z 1885 r. na obszarze parafii mieszkało 9776 osób, w tym w Prabutach – 4284. Trzy lata później liczba katolików zwiększyła się do 1351 (w tym 526 w Prabutach). Stały meldunek posiadało 290 katolickich rodzin. Liczba dzieci tej konfesji zobowiązanych do nauki szkolnej równała się wówczas 197 (w tym 57 w Prabutach)²⁵.

PRZEBIEG INWESTYCJI BUDOWLANYCH

W 1863 r. pozyskano na rzecz prabuckiej wspólnoty katolickiej jednopiętrowy budynek za 5500 talarów. Fundusze na ten cel przekazał m.in. kanonik honorowy fromborski Franz von Kręcki²⁶ oraz Towarzystwo św. Wojciecha we Fromborku²⁷.

der Diözese Ermland mit Hilfe des St. Adalbertus-Bonifacius-Vereins ins Leben gerufenen Pfarrei und Schule in der Stadt Riesenburg (29 I 1872). W 1877 r. ks. Stalinski odnotował, że w 1867 r. do stacji misyjnej w Prabutach miało należeć ok. 600 wiernych; por. Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

²⁰ C. S t a l i n s k i, *Aus der Diözese Ermland*, art. cyt., s. 23.

²¹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871); C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen, Diözese Ermland*, „Bonifatiusblatt” 1873, nr 1, s. 7.

²² Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

²³ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

²⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (27 III 1884).

²⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

²⁶ K. J. K a u f m a n n, dz. cyt., s. 274; zob. także P. R o m a h n, dz. cyt., s. 55; J. W i ś n i e w s k i, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 88.

²⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

Wcześniej mieściła się w nim gospoda, zwana „Nowym Światem” („Die Neue Welt”)²⁸. Z czasem adoptowano go na dom misyjny²⁹. Korytarz dzielił budynek na dwie części. Jedna z nich składała się z dwóch małych pomieszczeń, w których mieszkał ks. Stalinski. W drugiej urządzono oratorium, którego długość wynosiła 30 stóp, zaś szerokość – 18 stóp. Do tego należało doliczyć niszę ołtarzową o wymiarach 13×13 stóp. Niszę kominową na korytarzu traktowano jako zakrystię. Szczytowe pomieszczenie nad oratorium wydzielono na cele edukacyjne³⁰. W posiadaniu miejscowej stacji misyjnej znajdowała się ponadto stodoła, szopa oraz 10 morgów gruntów, które wydzierżawiano za 106 talarów rocznie. Początkowo nieruchomości ziemskie figurowała w księgach wieczystych pod nazwiskiem ks. Franza von Kręckiego, potem jednak prawo własności zostało przyporządkowane biskupowi warmińskiemu. Tę decyzję zatwierdziło 21 sierpnia 1864 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Medycyny³¹. Poświęcenie domu misyjnego odbyło się 24 kwietnia 1864 r.³². Kilka lat później zakupiono parcelę za 100 talarów, na której wytyczono cmentarz. Jego poświęcenie miało miejsce 14 listopada 1867 r.³³. W 1870 r. wzniesiono także stajnię³⁴.

Potrzebę budowy własnej świątyni zgłaszano od dawna³⁵. Zgodę na realizację inwestycji władze państwowe wydały 22 czerwca 1875 r.³⁶. Ostatecznie prace rozpoczęto 21 czerwca 1876 r. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego zaplanowano na 4 października tegoż roku. Tego dnia zgromadziła się spora liczba osób, wśród których byli nie tylko członkowie katolickiej parafii, ale również protestanci, żydzi i menonici. O godz. 10.00 celebrowano w oratorium sumę, w trakcie której śpiewano pieśni na cztery głosy. Po mszy św. wysłuchano kazania w języku polskim. Potem uformowała się procesja na plac budowy. Na przedzie niesiono krzyż, tuż za nim podążali uczniowie, a następnie chór. Duchowni szli parami pod przewodnictwem dwóch kanoników. Wojsko reprezentowali oficerowie miejscowego garnizonu, a magistrat – jego pracownicy i rajcy miejscy. Procesję zamykał tłum pozostałych uczestników uroczystości. Odświętny nastrój podkreślało bicie dzwonów oraz pieśń „Kto się w opiekę”. Plac budowy udekorowano wieńcami. Miejscowy proboszcz wszedł na mur i skierował do zgromadzonych mowę. Po nim

²⁸ C. Stalinski, *Aus der Diözese Ermland*, art. cyt., s. 24.

²⁹ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 274.

³⁰ C. Stalinski, *Aus der Diözese Ermland*, art. cyt., s. 24; P. Romahn, dz. cyt., s. 55.

³¹ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 274.

³² Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871); K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 274; W. Zawaadzki, dz. cyt., s. 42; por. Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Übersicht über die Verhältnisse und Bedürfnisse die in der Diözese Ermland mit Hilfe des St. Adalbertus-Bonifacius-Vereins ins Leben gerufenen Pfarrei und Schule in der Stadt Riesenburg (29 I 1872); Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877); J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezjańskiej 1243–1821 (1992)*, cz. 1, dz. cyt., s. 349.

³³ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 274; zob. także ADEg, AP Dzierzgoń 127, (Riesenburg, 14 V 1867); ADEg, AP Dzierzgoń 127, (Riesenburg, 16 VI 1867).

³⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888; zob. także ADEg, AP Dzierzgoń 127, (Riesenburg, 3 II 1870).

³⁵ Por. C. Stalinski, *Aus der Diözese Ermland*, art. cyt., s. 23.

³⁶ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 275.

ks. proboszcz August Harwart z Dzierzgonia dokonał liturgicznego poświęcenia. Dokument erekcyjny kościoła sporządzono w języku łacińskim, polskim i niemieckim, a jego treść odczytano po niemiecku. Zamurowano go intonując hymn „Großer Gott, wir loben dich”. Na zakończenie zaśpiewano pieśń „Witaj Królowo”, a następnie w szyku procesyjnym, zgodnie z wcześniejszym porządkiem, udano się do oratorium. O godz. 14.00 zgromadziło się ok. 50 gości na obiedzie w gospodzie³⁷.

W kontrakcie na budowę świątyni ustalono, że zostanie ona zakończona do 1 listopada 1877 r. Jej kosztorys, bez wieży i organów, opiewał na 57 000 marek. Organy miały kosztować ok. 60 000 marek. Jesienią 1876 r. fundusz budowlany wynosił 34 000 marek, w ciągu roku zatem należało zgromadzić 24 000–26 000 marek³⁸. Prace przebiegały zgodnie z umową. Na początku 1877 r. były już widoczne fundamenty. Dysponowano w tym czasie także większością cegieł potrzebnych do kolejnych etapów inwestycji³⁹. Budowę ukończono 1 sierpnia 1877 r. w stanie surowym. Zadaszono przyszły obiekt sakralny, a także zwieziono łupek na pokrycie dachu. Fundatorzy zagwarantowali wykonanie żyrandola, podestu pod ołtarz główny, dwunastu świeczników ściennych i dwóch kociołków na wodę święconą⁴⁰. Uroczystość poświęcenia kościoła, której przewodniczył ks. proboszcz August Harwart z Dzierzgonia, odbyła się 1 stycznia 1878 r. Tego dnia, o godz. 9.00 wyruszone w procesji do kościoła, gdzie odprawiono liturgię poświęcenia zgodnie z *Rytuałem Rzymskim*. Następnie przeniesiono procesjonalnie Najświętszy Sakrament z oratorium do nowej świątyni, a proboszcz dzierzgoński odprawił cichą mszę św. Po niej wysłuchano kazania w języku niemieckim. Pierwszą procesją do wnętrza kościoła rozpoczęto celebrację uroczystej sumy. Po ewangelii wygłoszono homilię w języku polskim⁴¹. Wiadomo, że w tym czasie znajdowały się już w świątyni trzy ołtarze, wzniesione z cegieł, a następnie obłożone płytkami marmurowymi⁴².

Konsekracja kościoła odbyła się w środę, 22 maja 1878 r. Biskup Filip Krementz przyjechał dzień wcześniej, pociągiem o godz. 17.00, a następnie został wprowadzony do nowego, przystrojonego wieńcami obiektu sakralnego. Jak informował ks. Stalinski, na uroczystości konsekracyjnej zgromadzili się wszyscy przedstawiciele miasta, pracownicy magistratu oraz rajcy miejscy. W liturgii wzięło udział ponadto dwudziestu duchownych oraz rzesze ludzi różnego wieku i konfesji. Po sumie, podczas której wygłoszono homilię w językach polskim i niemieckim, biskup udzielił sakramentu bierzmowania 304 osobom. Celebrację uświetnili swoim śpiewem członkowie Towarzystwa św. Cecylii ze Sztumu⁴³. Warto dodać, że w cza-

³⁷ C. Stalinski, *Riesenburg in Westpreußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 11, s. 123; zob. także J. Wiśniewski, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 90.

³⁸ C. Stalinski, *Riesenburg in Westpreußen*, art. cyt., s. 123.

³⁹ Tenże, *Kirchenbau in Riesenburg*, „Bonifatiusblatt” 1877, nr 3, s. 37.

⁴⁰ Tenże, *Riesenburg in Westpreußen, den 1. August 1877*, „Bonifatiusblatt” 1877, nr 8, s. 99; por. AAWO, AB IV 30 (30 X 1877).

⁴¹ *Sitzung des General-Vorstandes*, „Bonifatiusblatt” 1878, nr 2, s. 28.

⁴² Tamże, s. 29.

⁴³ C. Stalinski, *Die Kirchenweihe in Riesenburg*, „Bonifatiusblatt” 1878, nr 7, s. 88; zob. także AAWO, AB IV 30 (8 XI 1878); K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 275. Kościół konsekrowano ku czci św. Wojciecha i Andrzeja; zob. *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, Olsztyn 1985, s. 477; J. Wiśniewski, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 91;

sie tej uroczystości po raz pierwszy zagrano także na organach⁴⁴. Obchody tego dnia trwały od 7.00 do 15.00. W obiedzie odbywającym się w „Deutsches Haus” uczestniczyło ok. 60 zaproszonych gości. Około godz. 20.00 ks. biskup odjechał do Pelplina⁴⁵.

Prabucką świątynię wzniesiono prawdopodobnie według zmodyfikowanych projektów neogotyckiego kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Efferen, w pobliżu Kolonii, które opracował Heinrich Nagelschmidt⁴⁶. Wcześniej noszono się z zamiarem wykorzystania planów autorstwa inspektora budowlanego Reicherta z Kwidzyna oraz Scheibiga z Prabut⁴⁷. Ołtarz główny poświęcono Najświętszemu Sercu Pana Jezusa, a boczne – Najświętszej Maryi Pannie i św. Józefowi. Tabernakulum, balustradę ołtarzową, ambonę i ołtarze boczne wykonał Heinrich Splieth – ojciec z Elbląga. Tabernakulum i balustradę ołtarzową ufundowało duchowieństwo warmińskie. Anonimowy sponsor zapłacił za ambonę 1050 marek, zaś pewna wdowa ofiarowała na ołtarz Najświętszej Maryi Panny 900 marek. Na instalację organów podarowano parafii 3000 marek⁴⁸. W 1880 r. wstawiono w prezbiterium trzy witraże⁴⁹. Warto zaznaczyć, że po wybudowaniu kościoła powiększono mieszkanie proboszcza o pomieszczenie, w którym znajdowało się dotychczasowe oratorium⁵⁰. Po wojnie francusko-niemieckiej cesarz udzielił pozwolenia na przekazanie parafii 12 cetnarów brązu z przeznaczeniem na dzwony⁵¹. Zamówiono je w zakładzie ludwisarskim Friedricha Schulza z Chełmna, a zawieszono na dzwonnicy 15 lipca 1873 r.⁵². Ks. Harwart informował w protokole powizytacyjnym, że poświęcił trzy dzwony przy prabuckim kościele dopiero 30 czerwca 1878 r.⁵³. W 1883 r. wykonano grób Chrystusa do wnętrza świątyni, a także zakupiono figurę zmartwychwstałego Zbawiciela⁵⁴. Niestety, dwa lata później odnotowano, że na ścianach bocznych nawy opisywanej świątyni znajdują się dość duże plamy będące skutkiem zawilgocenia jej wnętrza⁵⁵.

W. Z a w a d z k i, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, dz. cyt., s. 42.

⁴⁴ K.J. K a u f m a n n, dz. cyt., s. 275.

⁴⁵ C. S t a l i n s k i, *Die Kirchenweihe in Riesenburg*, art. cyt., s. 88.

⁴⁶ T e n z e, *Riesenburg, West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1879, nr 4, s. 51–52; por. J. W i ś n i e w s k i, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 90.

⁴⁷ K.J. K a u f m a n n, dz. cyt., s. 275.

⁴⁸ C. S t a l i n s k i, *Riesenburg, West-Preußen*, art. cyt., s. 51–52; por. AAWO, AB IV 30 (25 X 1880).

⁴⁹ AAWO, AB IV 30 (25 X 1880).

⁵⁰ AAWO, AB IV 30 (8 XI 1878).

⁵¹ C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen, Diözese Ermland*, art. cyt., s. 7; zob. także J. W i ś n i e w s k i, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 92.

⁵² ADEg, AP Dzierżgoń 127, (Riesenburg, 25 IX 1867); C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen. (Diözese Ermland)*, „Bonifatiusblatt” 1873, nr 9, s. 112.

⁵³ AAWO, AB IV 30 (8 XI 1878).

⁵⁴ „Pielgrzym” 1883, nr 43 (z 17 IV).

⁵⁵ AAWO, AB IV 30 (18 VIII 1885).

SZKOŁA KATOLICKA

Prywatną szkołę katolicką w Prabutach erygowano 16 sierpnia 1869 r. Naukę rozpoczęło w niej 12 dzieci⁵⁶. Zresztą już rok wcześniej w dwóch wsiach na obszarze opisywanej stacji misyjnej nauczyciele z sąsiedniej parafii udzielali lekcji religii (w środy i soboty)⁵⁷. W 1872 r. we wspomnianej szkole uczyło się 25 katolickich dzieci. Warto dodać, że na obszarze parafii mieszkało wówczas aż 122 dzieci tejże konfesji w wieku szkolnym. Niepowodzeniem zakończyły się próby erygowania w tym czasie katolickich placówek oświatowych w Laskowicach (ok. 40 katolickich dzieci w wieku szkolnym) i Gdakowie (ponad 20 katolickich dzieci)⁵⁸. Ze względu na to, że szkoła nie posiadała statusu publicznej placówki oświatowej, nie mogła być finansowana z funduszy municypalnych. Każda rodzina, która posyłała do niej dziecko, zobowiązywała się w miarę możliwości uiszczać 15 srebrnych groszy na ogrzewanie budynku. Czesnego nie wprowadzono, ponieważ w protestanckich szkołach również nie pobierano tego rodzaju opłat⁵⁹. Katolickich lekcji religii udzielał w Gdakowie nauczyciel z Mikołajek Pomorskich⁶⁰. Do prowadzenia zajęć w prywatnej szkole katolickiej w Prabutach zatrudniono z dniem 1 kwietnia 1874 r. Johanna Gurskiego⁶¹. W 1875 r. rozważano przeniesienie zajęć do innego budynku, ponieważ powierzchnia szczytowego pomieszczenia na plebanii nie odpowiadała liczbie uczniów. Niestety, brakowało na ten cel pieniędzy⁶². W 1877 r. na zajęcia uczęszczało 30 uczniów, z czego 12 wywodziło się z rodzin mieszanych wyznaniowo⁶³. W 1879 r. uczyło się w szkole katolickiej 30 uczniów, zaś w szkołach protestanckich – 110 katolików⁶⁴. Cztery lata później do szkoły katolickiej chodziło 45 uczniów, zaś do protestanckich – 120 katolików⁶⁵. W tzw. sprawozdaniu misyjnym za 1888 r. podano informację, że szkoła znajduje się w nowym budynku, w którym wydzielono również mieszkanie dla nauczyciela. Dnia 15 marca tegoż roku pracę w niej rozpoczął Franz Feuerabend. W zajęciach katolickiej placówki oświatowej w Prabutach brało udział 57 uczniów, natomiast w Laskowicach udzielano lekcji religii 40 katolikom. Warto nadmienić, że naukę w szkołach protestanc-

⁵⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

⁵⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871).

⁵⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Übersicht über die Verhältnisse und Bedürfnisse die in der Diözese Ermland mit Hilfe des St. Adalbertus-Bonifacius-Vereins ins Leben gerufenen Pfarrei und Schule in der Stadt Riesenburg (29 I 1872); C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen, Diözese Ermland*, art. cyt., s. 7.

⁵⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Übersicht über die Verhältnisse und Bedürfnisse die in der Diözese Ermland mit Hilfe des St. Adalbertus-Bonifacius-Vereins ins Leben gerufenen Pfarrei und Schule in der Stadt Riesenburg (29 I 1872).

⁶⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (29 I 1872).

⁶¹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

⁶² C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen, April 1875*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, s. 72.

⁶³ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

⁶⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

⁶⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (27 III 1884).

kich pobierało ok. 100 katolików⁶⁶. Ostatecznie, 1 czerwca 1892 r. zmieniono status prywatnej szkoły katolickiej na publiczną⁶⁷.

ŻYCIE RELIGIJNE

W 1867 r. odnotowano w Prabutach 19 chrztów, trzy śluby i dziewięć pogrzebów. W 1868 r. zgłoszono 23 chrzty, w 1869 r. – 40, zaś w 1870 r. – 43. Prabucki duszpasterz pobłogosławił w 1868 r. cztery związki małżeńskie, w 1869 r. – dziewięć, a w 1870 r. jedynie sześć. Liczba pogrzebów wzrosła w 1868 r. do 24, w 1869 r. – do 25, natomiast w 1870 r. – do 31. Do Pierwszej Komunii Świętej dopuszczono w 1867 r. siedmioro dzieci, w 1868 r. – ośmioro, w 1869 r. – 24, zaś w 1870 r. – 26⁶⁸. W opisywanej parafii uroczystość obchodzono święto Najświętszego Serca Pana Jezusa. W 1873 r. połączono je z trzynastogodzinnym wystawieniem Najświętszego Sakramentu oraz spowiedzią na zewnątrz oratorium. Do komunii św. przystąpiło wówczas 130 wiernych⁶⁹.

Od erygowania tymczasowego oratorium do poświęcenia nowego kościoła w Prabutach, czyli do 1 stycznia 1878 r., ochrzczono 438 dzieci oraz pobłogosławiono 76 związków małżeńskich. Do Pierwszej Komunii Świętej dopuszczono 207 dzieci, zaś do sakramentu bierzmowania – 287 osób. Udzielono w tym czasie ok. 20 000 komunii św. Zmarło 280 parafian, z czego 30 pogrzebów odbyło się z uroczystą procesją wniesienia ciała do oratorium⁷⁰. W 1879 r. w niedzielnych mszach św. uczestniczyło 200–300 wiernych. Komunię św. przyjęło wówczas 2100 osób, zaś w okresie wielkanocnym – 620. W święto Najświętszego Serca Pana Jezusa do spowiedzi św. przystąpiło niemal 250 wiernych. Tegoż roku zgłoszono 43 chrzty, cztery śluby i 16 pogrzebów. Warto nadmienić, że sześć par mieszanych wyznaniowo zawarło związek małżeński w świątyni ewangelickiej⁷¹. W 1883 r. odnotowano 53 chrzty, sześć ślubów i 30 pogrzebów. Udzielono wówczas ok. 2000 komunii św., a w okresie wielkanocnym – 720⁷². Cztery lata później ochrzczono 74 osoby, pobłogosławiono 15 związków małżeńskich oraz pochowano 30 zmarłych. Rozdano wówczas 2245 komunii św. W niedzielnych mszach św. brało udział 300–400 wiernych⁷³.

⁶⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

⁶⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht vom Jahre 1895; por. P. R o m a h n, dz. cyt., s. 56.

⁶⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (4 IV 1871).

⁶⁹ C. S t a l i n s k i, *Riesenburg in Westpreußen. (Diözese Ermland)*, art. cyt., s. 112.

⁷⁰ *Sitzung des General-Vorstandes*, art. cyt., s. 29.

⁷¹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

⁷² Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (27 III 1884).

⁷³ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

FINANSE PLACÓWKI DUSZPASTERSKIEJ

Gromadzenie funduszy na budowę świątyni wymagało wiele wysiłku i przedsiębiorczości. Ks. Stalinski informował w 1871 r., że miejscowa wspólnota była zbyt biedna, aby sfinansować inwestycję z własnych środków. Z kolei fundusze diecezjalne przeznaczano w tym czasie na wsparcie uczniów, którzy zostali zmuszeni do opuszczenia gimnazjum braniewskiego. Ponadto każdy dekanat diecezji warmińskiej wspomagał 1–2 stacje misyjne erygowane w diasporze⁷⁴. Zwrócono się zatem z prośbą o zapomogę do Stowarzyszenia św. Bonifacego. Spotkała się ona z pozytywnym odzewem zarówno ze strony zarządu generalnego w Paderborn, jak i lokalnych oddziałów w Kolonii i Münster. Parafię wspierał również warmiński oddział stowarzyszenia działający pod nazwą Stowarzyszenia św. św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku. Pod koniec 1872 r. brakowało jeszcze 9000 talarów⁷⁵. Po wybudowaniu kościoła, dług parafii opiewał na 16 000 marek⁷⁶.

W 1877 r. wydzierżawiano osiem morgów gruntów, których zysk o wartości 135 marek rocznie przeznaczano na rzecz prabuckiego duszpasterza w ramach wynagrodzenia. Kapitał proboszczowski wynosił wówczas 24 285 marek, z czego 6630 marek stanowiły fundacje mszalne. Ulokowano go w wierzytelnościach hipotecznych (7200 marek) oraz w listach zastawnych. Z odsetek otrzymywano rocznie 1071,08 marek, zaś proboszczowi przekazywano 1028,13 marek⁷⁷. Katolicki nauczyciel pobierał w ramach pensji 240 marki za pracę jako organista, 300 marek ze Stowarzyszenia św. św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku oraz 150 marek od duchowieństwa dekanatu sztumskiego⁷⁸.

W 1880 r. kapitał fundacji parafialnych stanowił 1500 marek, ulokowanych w listach zastawnych na 3½%, zaś tzw. proboszczowskich – 16 155 marek w listach zastawnych i obligacjach prywatnych. Wprawdzie parafia nie posiadała już zadłużenia, ale zobowiązano się wypłacać gospodyni kanonika von Kręckiego pięcioprocentowe odsetki od kapitału 6000 marek do końca jej życia. W sumie opiewały one na 300 marek rocznie. Kapitał ten uzyskano z pewnością na spłatę zobowiązań finansowych po wybudowaniu kościoła⁷⁹. Zgodnie z przyjętym planem budżetowym pensja proboszcza składała się z następujących wpływów: z fundacji mszalnych – 318,50

⁷⁴ C. Stalinski, *Aus der Diözese Ermland*, art. cyt., s. 24.

⁷⁵ Tenże, *Riesenburg in Westpreußen, Diözese Ermland*, art. cyt., s. 7. W finansowanie inwestycji włączali się również księża diecezji warmińskiej, m.in. Martin Behlau z Sątóp, Adolph Keuchel z Dobrego Miasta, Ferdinand Engelbrecht z Głotowa i Peter Baranowski z Tychnow; zob.: A. Kopiczko, *Charitable Initiatives of Warmia's Clergy in the 19th Century*, „Echa Przeszłości” 2011, t. 12, s. 118, przyp. 25.

⁷⁶ C. Stalinski, *Die Kirchenweihe in Riesenburg*, art. cyt., s. 88. Warto nadmienić, że zarówno w trakcie przygotowań do budowy kościoła, jak również po zrealizowaniu inwestycji, organizowano na ten cel zbiórki finansowe, a informacje o nich umieszczano w prasie; por. „Pielgrzym” 1883, nr 18 (z 15 II); 1883, nr 43 (z 17 IV); 1884, nr 60 (z 20 V); *PDE* 1873, nr 18 i 19, s. 109; 1874, nr 1, s. 8; 1879, nr 1, s. 1; 1879, nr 5, s. 60; zob. także M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, s. 283.

⁷⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

⁷⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (9 II 1877).

⁷⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

marek, odsetki z tzw. fundacji proboszczowskich – 691,13 marek, z dzierżawy proboszczowskich gruntów – 135 marek oraz z *iura stole* – 60 marek. Roczna pensja proboszcza opiewała zatem na 1204,63 marki. Należy nadmienić, że wstrzymano w tym czasie wypłatę zapomogi do jego pensji ze strony władz państwowych. Nauczyciel pobierał 240 marek z kasy kościelnej, 300 marek z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku oraz 150 marek od duchowieństwa z dekanatu sztumskiego. W sumie przekazywano mu 690 marek rocznie⁸⁰.

W 1884 r. kapitał fundacji parafialnych wynosił 1500 marek zdeponowanych na 3½% oraz 300 marek na 4%. Kapitał fundacji proboszczowskich zawierał listy zastawne o różnej wartości i oprocentowaniu: 5700 marek na 3½%, 5420 marek na 4%, 4000 marek na 5% oraz 1200 marek na 6%. Odsetki z tego kapitału zasilały pensję proboszcza, który otrzymywał poza tym 314 marek z fundacji mszalnych, ok. 100 marek z *iura stole* oraz 35 marek miesięcznej zapomogi z funduszy państwowych. Parafia była ponownie zadłużona na ok. 10 000 marek. Wartość pensji nauczyciela w porównaniu z 1880 r. nie uległa zmianie⁸¹. W 1888 r. kapitał fundacji parafialnych stanowił 1800 marek, natomiast tzw. proboszczowskich – 16 300 marek, z których otrzymywano 716 marek zysku rocznie. W ramach wynagrodzenia prabucki proboszcz pobierał: 270 marek z fundacji mszalnych, 716 marek z tzw. fundacji proboszczowskich oraz 1120 z funduszy państwowych. W sumie roczne uposażenie duszpasterza opiewało na 2106 marek, zaś katolickiego nauczyciela – na 690 marek⁸².

REFLEKSJE KOŃCOWE

Za czasów ks. Carla Stalinskiego erygowano w Prabutach parafię katolicką, wzniesiono świątynię oraz utworzono szkołę. Duszpasterz musiał wykazać się przy tym umiejętnością konsolidacji lokalnej wspólnoty katolickiej oraz kreatywnością w pozyskiwaniu funduszy na inwestycje budowlane. Z powodzeniem wykorzystywał dostępne środki społecznej komunikacji, jakimi były gazety i czasopisma. Dzięki temu jego prośby o wsparcie materialne prabuckiej placówki duszpasterskiej docierały nie tylko do ludności diecezji warmińskiej, ale również do wiernych spoza granic lokalnego Kościoła. Pomoc finansową okazały przede wszystkim stowarzyszenia i organizacje kościelne, wśród których warto wymienić Stowarzyszenie św. św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku. Uzyskanie praw parafialnych umożliwiło dotowanie pensji prabuckiego duszpasterza z funduszy państwowych, z wyjątkiem *kulturkampfu*, kiedy wstrzymano dopłaty do wynagrodzenia katolickiego duchowieństwa. Oprócz wielu zrealizowanych przedsięwzięć budowlanych należy również wspomnieć o inwestycjach, które scedowano na kolejnych proboszczów prabuckich. Nie udało się bowiem ks. Stalinskiemu wybudować wieży kościelnej⁸³,

⁸⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (2 I 1880).

⁸¹ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg (27 III 1884); „Pielgrzym” 1884, nr 60 (z 20 V).

⁸² Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

⁸³ Arch. Paderborn, Teczka: Riesenburg, Missionsbericht v. J. 1888.

którą ukończono dopiero w 1903 r.⁸⁴. Ponadto, po wielu latach użytkowania dom parafialny znajdował się w opłakanym stanie technicznym⁸⁵. Nową plebanię wzniesiono w 1910 r.⁸⁶.

THE TIMES OF CARL STALINSKI IN PRABUTY/RIESENBURG

SUMMARY

Carl Stalinski (1835–1911) was the priest of Prabuty/Riesenburg in the years 1867–1890. An initiative of building a church was taken at that time. The works started on 21st June 1876 and the foundation stone was laid on 4th October 1876. The investment was planned to be finished by 1st November 1877. Its cost was estimated to be 57 000 marks. The new church was blessed on 1st January 1878 and consecrated on 22nd May 1878. It was built probably on the basis of the modified project of the Neogothic church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary in Efferen near Cologne. The tabernacle, the altar rail, the pulpit and the side altars were made by Heinrich Splieth the father from Elbląg/Elbing. The bells were ordered from Friedrich Schulz, a bell maker from Chełmno/Culm. In 1879, 897 Catholics lived in the parish area; in 1883 there were 1009, and in 1888 – 1351. The Sacred Heart of Jesus was particularly worshipped in this place. A private Catholic school in Prabuty was founded on 16th August 1869. At first, it had 12 pupils, but in 1872 there were already 25, and in 1883 – 45. The parish was supported by religious associations and organisations, particularly the Boniface and Adalbert Association in Frombork. The salary of the parish priest in 1880 was 1204.63 marks per year, and in 1888 – 2106 marks.

ZEITEN VON PFARRER CARL STALINSKI IN PRABUTY/RIESENBURG

ZUSAMMENFASSUNG

Pfarrer Carl Stalinski (1835–1911) war Seelsorger in Prabuty/Riesenburg in dem Zeitraum 1867–1890. Damals wurde für den Bau der Kirche entschieden. Mit den Arbeiten wurde am 21. Juni 1876 begonnen, der Kohlenstein wurde 4. Oktober 1876 eingemauert. Es wurde geplant, die Investition bis zu 1. November 1877 zu enden. Die berechneten Aufwendungen schätzte man auf 57 000 Mk. Das neue Gotteshaus wurde am 1. Januar 1878 geweiht, und am 22. Mai 1878 konsekriert. Es wurde wahrscheinlich auf Basis des modifizierten Entwurfes der neogotischen Kirche Namens Geburt des Gottes Mutters Maria in Efferen, in der Nähe von Köln gebaut. Der Tabernakel, die Altarbalustrade, die Kanzel und die Seitenaltäre

⁸⁴ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 275; J. Wiśniewski, *Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876–1878)*, art. cyt., s. 91.

⁸⁵ Arch. Paderborn, Tezka: Riesenburg, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁸⁶ K.J. Kaufmann, dz. cyt., s. 275.

wurde durch Heinrich Splieth-Vater aus Elbląg gefertigt. Die Glöcker wurde bei Glockengießer Friedrich Schulz aus Chełmno bestellt. In 1879 bewohnten den Bereich der Pfarrei 897 Katholiken, in 1883 – 1009, und 1888 – 1351. Der besondere Kult wurde mit dem Heiligsten Herzen Jesu getrieben. Die private katholische Schule in Prabuty/Riesenburg wurde am 16. August 1869 gegründet. Die Pfarrei wurde durch die Kirchenvereine und – Einrichtungen unterstützt, insbesondere die der Bonifatius-Adalbertusverein in Frombork/Frauenburg. Die jährliche Vergütung des Pfarrers betrug in 1880 – 1204,63 Mk, und in 1888 – 2106 Mk.